

УДК: 94(470+571)»18/19»;378

БУРГАЗ Юлія Володимирівна,
аспірантка кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького,
e-mail: burgaz-julichka@rambler.ru

РОЛЬ СТУДЕНТСТВА В АНТИУРЯДОВИХ ВИСТУПАХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 60–90-х рр. ХІХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор аналізує історіографію дослідження ролі студентства в антиурядових виступах у Російській імперії 60-90-х рр. ХІХ ст. Досліджує мотиви антиурядових виступів студентів-революціонерів, характеризує атмосферу в сфері академічного та суспільного життя, що склалося на той період у Російській імперії. На основі опрацьованого матеріалу та історіографічного аналізу приходиться до висновку, що студентство в російській імперії відіграло одну з ключових ролей в революційному русі, керуючись своїми мотивами вони стали однією з ключових опозиційних сил революцій 1905-1907 та 1917 рр.

***Ключові слова:** історіографія, студентство, університети, статуту, антиурядові виступи.*

Постановка проблеми. Питання ролі студентства в антиурядових виступах у Російській імперії 60-90-х рр. ХІХ ст. тривалий час залишається одним з актуальних завдань дослідників. Дискусії, які виникли ще в ХІХ ст. тривають і понині. Вони характеризуються досить широким охопленням ідейно-політичного, соціокультурного загалу проблеми, наявністю протилежних думок, переконань та орієнтирів.

Існує багато документів, наукової, публіцистичної та іншої літератури, яка висвітлює роль студентства в антиурядових виступах Російської імперії 60-90-х рр. ХІХ ст. Наявність великої кількості історичних досліджень вимагає комплексного історіографічного аналізу і об'єктивної оцінки реального стану дослідження проблеми.

Метою статті є історіографічний аналіз праць, присвячених ролі студентства в антиурядових виступах 60-90-х рр., визначення стану і повноти дослідження проблеми, виявлення недостатньо вивчених питань і окреслення тенденцій подальшого опрацювання теми.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби узагальнити суперечливі процеси, які відбулися в Російській імперії в 60-90-х рр. ХІХ ст. були зроблені безпосередньо учасниками тих подій. Серед них – «Матеріали по истории студенческого движения в России. Вып. II. Доклад Комиссии Московского университета 1901 г. о причинах студенческих волнений» [1] та «Матеріали по истории студенческого движения в России. Выпуск 1. Извлечение из книги А.И. Георгиевского «Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков» [2], які для нас є джерелами. У них доводиться, що студентська молодь не залишилася осторонь від подій 60-х рр. ХІХ ст. Саме студент, як досить амбітна та вразлива людина сприймає події досить гостро, не вміючи правильно проаналізувати їх. Тому їх часто побачити на передовій революції, та переважно майже в усіх терористичних актах, що прогрімали в кінці ХІХ – початку ХХ ст. по всій території Російської імперії. Причини такого разючого невдоволення серед молоді та їх хід детально викладено в «Матеріалах...», так у першій частині випуску через документи розкриваються основні причини студентських невдовольень, при цьому надаються пояснення студентів та викладачів. В ньому представлено доповіді Департаменту поліції, що розглядала це питання. У другій частині «Матеріалов...» окреслено хід студентських хвилювань, та заходи, що були вжиті для їх придушення.

Та «Историко-статистическое обозрение учебных заведений С-Петербургского учебного округа с 1715 по 1828 год включно» (С-Петербург, 1849), праця В. Булгакова (М, 1919), вони надають повну інформацію про історію їх виникнення, укази та постанови, правила навчання, академічний склад та освітню програму.

Праці вирізняються певним суб'єктивізмом оцінок, зокрема визначалися політичними уподобаннями автора. Проте деякі праці містять важливий матеріал для відтворення повної картини стану та поступовим збільшенням розвитку ролі студентства в антиурядових виступах Російської імперії у 60-90-і рр. ХІХ ст.

Важливу роль у висвітленні даної теми відіграють ювілейні видання, присвячені історії вищих навчальних закладів. Зокрема, це праці Д. Багалія [3], К. Бюмерта [4], К. Грота

[5], А. Гуревича [6], П. Іванова [7], Їх вагомість полягає у комплексному висвітленні розвитку університетської освіти.

Університет для професорів та студентів мав свою специфіку. Молоді люди, які потрапляли до його стін кардинально змінюючи своє життя, а точніше життя там змінювало їх. Вийшовши з батьківського дому, вони потрапляли в інше оточення, що в деякій мірі було жорстоким для них, однак тут відразу розпочиналося інше, цікавіше життя: нове оточення, нові товариші, які їх розуміли і поділяли інтереси. Студент міг проводити дослідження в своїй галузі і їх результати та висновки не залишалися поза увагою. Окрім цього, організовувалися різноманітні товариства, конференції, публікувалися статті в журналах. Подібні картини з життя в стінах університету траплялися у таких працях, як «История императорского Московского университета, написанная к столетию его юбилея Степаном Шевыревым. 1755—1855» (М, 1855) «История Московской Свято-Греко-Латинской Академии» (М, 1855), «Киев и университет Св. Владимира при императоре Николае I 1825 – 1855» (Киев, 1896).

Зазначемо, що наприкінці XIX ст. у Російській імперії постає питання про запровадження жіночої вищої освіти, яке неоднозначно сприймалося серед населення. Цьому питанню присвячені наступні праці, «История Киевского университета благородных девиц. 1838–1888» (Киев, 1889), та «Памятная книжка окончивших курс на С.-Петербургских высших женских курсах 1882 – 1889, 1893– 1893гг.» (СПб, 1896).

Велику цінність мають джерела, які присвячені університетським статутам «Сравнительная таблица. Устав университетов 1884, 1863, 1834, 1804.» (СПб, 1901), «Июля 26-го 1835 года Высочайшее утверждения общий устав Императорских российских университетов» [8], «Общий устав императорских российских университетов от 18 июля 1863 года»[9], «Объяснительная записка и проект устава императорских российских университетов» (СПб, 1910), в яких містяться статuti, та доповнення до них, що допомагає більш детально зрозуміти становище освіти в Російській імперії, та з'ясувати причини невдоволень студентства, які були ними викликані.

До праць лівого спрямування, які велику увагу зосередили на участі демократичного студентства в антиурядовому русі, належать праці Р. Видріна [10], Черткова [11], «Записки С.В Зубатова о студенческом движении рубежа XIX – XX вв.» [12] та «Докладу деректора департамента полиции Лопухина министру внутренних дел о событиях 9-го января» [13], «Доклад Ванновского по-поводу студенческих беспорядков 1899 г» [14], які стали джерелами для дослідження студентських хвилювань. Вони допомагають розкривають основні причини виникнення «першого всеросійського хвилювання», еволюцію студентського руху, аналізуються його основні етапи.

Водночас зазначимо зазначимо, що і зміни в самому суспільстві мали великий вплив на антиурядові виступи студентства в Російській імперії 60-90-х рр. XIX ст. Реформи в Російській імперії призвели до ряду змін в суспільстві, про це зазначає Г. Джаншиев «Эпоха великих реформ» (М, 1892), а також «Великая реформа Русского общества и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем»[15] в 6 Т. «Освобождения крестьян. Деятели реформы» (М, 1911). Їх цінність полягає в тому, що вона написана очевидцями.

Відміна кріпосного права, запровадження земств, зміни в економіці, війську та флоті – всі дві сторони. Російська імперія після цих реформ пішла в ногу з країнами Західної Європи, запозичивши її досвід. Однак, негативним було те, що суспільство не повністю було готовим до цих змін. Кожна запроваджена реформа повинна мати свій час для результатів, проте населення не хотіло чекати, їм потрібні були зміни негайно.

Так починають створюватися організації, партії та своєрідні товариства, які не хотіли чекати, і виступали за негайні зміни, навіть шляхом повалення монархії. Так праця А. Корнилов «Общественные движение при Александре II (1855 –1881)» [16] містить інформацію про діяльність уряду Олександра II, основні причини виникнення незадоволення серед населення, що переросли у відкриті терористичні акти та призвели до вбивства царя, єдиного такого випадку в усій Європі.

Аналізуючи студентські хвилювання, велику увагу слід приділити працям тогочасних істориків С. Платонова [17] та С. Татіщева [18]. Платонов наголошував, на тому, що саме преса та політичні організації є основними винуватцями антиурядових виступів студентства.

С. Татіщев зазначив, що головною причиною студентських невдоволень став нігілістський напрямок в літературі, який з великим захопленням сприймався молоддю.

Велику роль в підбурюванні молоді відіграли і політичні організації. Вони нав'язували свої ідеї, розуміючи, що молодими людьми, в яких ще не повністю сформувався світогляд, переконання, досить легко керувати та переконувати. С. Татіщев описав стан освіти, приділивши увагу також і Вищій освіті. У ведення статутів не завжди віталось студентством та викладачами, але деякі положення та статуту після надання майже повних прав на свободу навчання та повну автономію з наступним разом повністю скасовували її. Зрозуміло, що студентство повинно було відреагувати та йшло в наступ, досить часто підбурене не лише викладачами, а й різними політичними організаціями.

Усі спроби, що робив уряд для подолання цієї кризи були марними, і з кожним роком незадоволення все росло, зупинити його вже було неможливо, про що і свідчить здійснення першого замаху на Олександра II колишнім студентом. Ціла низка замахів на урядових посадовців та самого царя здійснювалася таємними організаціями в складі яких були студенти. Та 28 лютого 1881 р. здійснено замах на царя внаслідок якого він помер. Все це відбувалося в безпосередній участі студентства, яке було лише зброєю в руках ідейних лідерів.

Не зважаючи на досить велику цінність праць Платонова та С. Татіщева, вони мали проурядовий характер, цю інформацію неможна вважати об'єктивною.

Праці радянського періоду, присвячені ролі студентства в антиурядових виступах Російської імперії 60-90-х рр. XIX ст. часто були діаметрально-протилежні в своїх концептуальних підходах. Насамперед зауважимо, що автори того часу мають не досить достовірний виклад матеріалу, це в свою чергу пов'язано з політикою того періоду.

До числа праць радянських істориків, які розкривають суть революційного руху другої половини XIX – початку XX ст. належать дослідження Б. Козьміна [19], який в своїй праці розкриває суть революційної пропаганди, розкриває головні ідеї та мотиви революціонерів. Основна увага надається бібліографіям окремого революціонера. В книзі М. Лемке «Политические процессы» [20], описано політичні процеси революціонерів того часу М. Михайлова, Д. Писарева та Н. Чернишевського. Стверджуючи, що суд над ними був суцільною комедією, висміює тогочасну систему, як політичну так і соціальну. Але характерною рисою історичних праць цього часу було відображення сприйняття дореволюційної дійсності у світлі радянської ідеології.

Особливу увагу слід приділити праці того періоду Орлова В. [21], в якій основна увага належала студентству Московського університету в подіях XIX ст. Особливу увагу автор надає першому всеросійському студентському хвилюванню 1899 р., що охопив усі вищі навчальні заклади. Автор наводить приклади невдоволень і в інших навчальних закладах. У праці головна увага надається участі в антиурядових виступах студентства робітників, хоча за присутніми на студентських зібраннях від робітників міг бути лише один їх представник. Особливо гостро та часто перебільшено автор описує реакцію на це уряду.

Досить цінними є праці істориків М. Нечкіної [22], та А. Герасимова [23], так як з 1866 р. по всій Російській території прокотилася хвиля революційного терору. Безпосередню участь в якому брало і студентство. Їх праці розкривають суть терористичної діяльності революційних партій 60-х рр. XIX – та початку XX ст. їх лідерів. Історики характеризують ідеологів терористичних угруповань, головну увагу вони надають діяльності соціалістичних партій та їх лідерів.

У радянській історіографії 70-80-х рр. демократичне студентство трактувалося як «ліберально-буржуазна» складова революції. А кризь призму загальноросійського руху висвітлюється громадянсько-політична активність студентів Російської імперії.

У дослідженні антиурядових виступів студентів посідає праця П. Гусятнікова «Революционное студенческое движение в России 1899 – 1907.» [24]. Автор розкриває суть студентських протестів, та окреслює наростання невдоволення в період від 1899 по 1907 р. Однак головна увага зосереджена на аналізі початку студентських невдоволень, які вилилися в революційних подіях 1905-1907 рр. П. Гусятніков робить аналіз соціального складу студентства у вищих навчальних закладах, намагаючись зрозуміти які верстви населення були задіяні в студентських виступах. Вчений описує перші студентські хвилювання та мітинги за межами університетів, особливу увагу приділяє певним особам. Аналізує участь студентства в політичних організаціях та особливу увагу надає студентським організаціям, виникнення та поширення серед них радикальних ідей, створення таємних організацій та поширення забороненої літератури.

У цей час з'являються праці, присвячені вивченню значення діяльності у революційній боротьбі студентської молоді, зокрема Р. Сймонтової «Русские университеты на грани

двух эпох...» [25], в якій окреслюються причини, що викликали незадоволення студентства, основні вимоги протестуючих. У праці Г. Щетініної, характеризується діяльність університетів в Російській імперії та студентські хвилювання. Радянські науковці Л. Єрман [26] та В. Лейкіна-Свірска [27], розглядали студентів, як специфічну складову інтелігенцію.

Багатий та різноманітний матеріал з історії університетів представлено у багатотомних дослідженнях, присвячених історії Московського, Ленінградського університетів. Особливу увагу слід приділити 4-х томній праці «Очерки по истории Ленинградского университета» (Л, 1962), та 2-х томній «История Московского университета» (М, 1955). В них зокрема на багатій джерельній базі містяться матеріали про вплив студентства університету на розвиток науки та революційного руху, та культурне життя студентства.

На початку ХХ ст. в Російській імперії набуває великого розмаху тероризм. Він стає звичною справою для населення, вбити кого-небудь з уряду та чиновників стало найголовнішим. Так Н. Троцкий в праці «Царские суды против революционной России. Политические процессы 1871 – 1880гг» [28] розкриває причини революційних виступів, склад протестуючих та їх мотиви і подальшу долю. В іншій своїй праці вченого «Царизм под судом прогрессивной общественности. 1866 – 1895гг» (М, 1979), розкриваються рушійні сили протестуючих, та реакцію на все це царського уряду та чиновників.

Сучасні дослідники більш критично та об'єктивно переосмислили історіографічну спадщину, та залучити до наукового обігу широке коло джерел.

Особливу цінність для висвітлення ролі студентства в антиурядових виступах Російської імперії 60-90-х рр. ХІХ ст. представляють праці сучасного російського історика О. Будницького [29]. В них вперше висвітлено концепцію історії тероризму в російському визвольному русі як однієї з складових студентських антиурядових виступів. Тероризм розглядається як специфічне явище, досліджено генезис терористичних ідей, розглядається вплив ідеології та практики тероризму, етичні та психологічні основи різноманітних напрямків, його ідейна боротьба у застосування терористичної тактики між різноманітними революційними течіями, а також простежується взаємодія тероризму на російське суспільство та владу.

У праці автора «История терроризма в России в документах, исследованиях» (Ростов-на-Дону, 1999), зібрано документи та матеріали по історії тероризму в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., містяться програмні документи революційних партій, судові та слідчі матеріали, мемуари діячів політичного розшуку та відгуки сучасників на великі терористичні акти. Особливістю праці є введення в роботу матеріалів із Гуверівського архіву Стенфордського університету. Ці матеріали характеризують народовольчу, есерівську, анархічну та ін. версії тероризму. В книзі містяться вступні статті, бібліографічні справи, коментарі та біографії, особливо цінним є те, що висвітлюють участь студентства в терористичній діяльності.

Праці американської дослідниці А. Гейфман «Революционный террор в России, 1894 – 1917» [30], на основі архівних документів розкриваються різноманітні вияви революційного тероризму, в якому брали участь всі радикальні угруповання того часу. Особлива роль приділяються молоді, що одурманена новою формою боротьби, поринула з головою в перепитію терористичних актів. Описуються терористи нового типу, які вже відрізнялися від попередників тим, що були прибічниками систематичного та нерозбірливого насилля та склали авангард сучасного світового тероризму.

Велике значення в дослідженні ролі студентства в антиурядових виступах Російської імперії 60-90-х рр. ХІХ ст. є праця російської дослідниці Н. Я. Олесіч, [31], де висвітлено основні аспекти студентських рухів від 60-х рр. ХІХ ст. і до початку ХХ ст. в Санкт-Петербурзькому університеті. Автор аналізує становище університетської освіти та світогляду студентства, описує діяльність студентських організацій, академічних та політичних, а також безпосередню участь молоді в революційних подіях 1905–1907 та 1917 рр. Головним героєм книги є студент, його життя представлено в суспільно-освітньому просторі столичного університету. Автор розкриває його боротьбу за академічні та суспільні інтереси, та надає можливість зрозуміти епоху, розкрити значення студентського руху того часу, яке здійснило великий вплив на весь хід історії Росії.

Важливою складовою історіографічної бази є роботи істориків української діаспори: П. Феденка «Український громадянський рух у ХХ ст.» (Подєброд, 1991), В. Леника «Українська організована молодь (молодчі організації від початку до 1914 р.)» (Мюнхен-Львів, 1994),

та ін. більшість праць написана безпосередніми учасниками тогочасних подій. Вони підтверджують становище студентів за умов самодержавства, зміст виступів студентської молоді.

Дослідження даної теми не можливе без комплексного вивчити соціального складу населення. Такою є праця американської дослідниці Е. Вірштшафтер [32], присвячена соціальному складові населення, є досить ціною в дослідженні питання антиурядової активності студентства Російської імперії 60-90-х рр. XIX ст. У ній на основі результатів історико-соціологічного дослідження, розглядаються різноманітні характеристики поняття «різничинців», та виокремлено основну структуру населення Російської імперії і наведено демографічні данні.

Висновок. Отже, зроблений аналіз історіографії свідчить, що в усьому масиві наявної літератури практично відсутні комплексні роботи з обраної теми. Але ґрунтовні дослідження окремих аспектів ролі студентства в антиурядових виступах Російської імперії 60-90-х рр. XIX ст. заклали основу для створення узагальнюючих праць.

Список використаної літератури

1. Материалы по истории студенческого движения в России. Вып. 2. Извлечения из книги А. И. Георгиевского «Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков». – Лондон ; СПб. : Свободная мысль, 1906. – 101 с.
2. Материалы по истории студенческого движения в России. Вып. 1. Извлечения из книги А. И. Георгиевского «Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков». – Лондон ; СПб. : Свободная мысль, 1906. – 101 с.
3. Багалий Д. И. Опыт истории харковского университета (по неизданным материалам) / Д. И. Багалий. – Х., 1893–1898. – Т. 1. – 1204 с.
4. Бемерт К. В. Университетское образование. Женщины / В. Бемерт. – СПб., 1873. – 40 с.
5. Грот К. Я. Пушкинский лицей (1811–1817) : [Бумаги 1-го курса, собранные академиком Я. К. Гротом] / К. Я. Грот. – СПб., 1911. – 460 с.
6. Гуревич А. Г. Русская школа общепедагогический журнал для учителей и деятелей по народному образованию издаваемый ежемесячно / А. Г. Гуревич; [под ред. Я. Я. Гуревича]. – СПб., 1909. – № 1. – (Двадцатый год издания).
7. Герасимов А. В. На лезвии с террористами [Электронный ресурс] / А. В. Герасимов. – Режим доступа: <http://www.kouzdra.org/page/texts/gerasimov/index.html>
8. Иванов П. Студенты в Москве. Быт. Нравы. Типы (Очерки) / П. Иванов. – М. : [Б. м.], 1903. – 303 с.
9. «Июля 26-го 1835 года Высочайшее утверждения общий устав Императорских российских университетов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://letopis.msu.ru/documents/2123>.
10. «Общий устав императорских российских университетов от 18 июля 1863 года» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt.
11. Выдрин Р. Основные моменты студенческого движения в России / Р. Выдрин. – М. : Студенческий голос, 1908 – 86 с.
12. Чертков В. Г. Студенческое движение 1899 года. A. Tchertkoff, Purleigh, Maldon, Essex, England, 1900.
13. Записки С. В. Зубатова о студенческом движении рубежа XIX–XX вв. / С. В. Записки // Отечественные архивы. – 2007. – № 5.
14. Доклад директора департамента полиции Лопухина министру внутренних дел о событиях 9-го января // Красная летопись. – 1922. – № 1.
15. Вановский П. С. Доклад Вановского по поводу студенческих беспорядков 1899 / П. С. Вановский. – СПб. : Тип. Самокат, 1907 – 43 с.
16. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Юбилейное издание : в 6 т. / [ред. А. К. Дживелегова, С. П. Мельгунова, В. И. Пичета]. – М. : Т-во И. Д. Сытина, 1911. – Т. 2. – 254 с.
17. Корнилов А. А. Общественные движения при Александре II. Исторические очерки / А. А. Корнилов. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1909. – 264 с.
18. Платонов С. Ф. История России : Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – М. : АСТ Хранитель, 2007. – 816 с.
19. Татищев С. С. Александр II. Его жизнь и царствование: иллюстрированная история / С. С. Татищев. – М. : Эксмо, 2010. – 432 с.
20. Кузьмин Б. П. Из истории революционной мысли в России / Б. П. Кузьмин. – М., 1961. – 264 с.
21. Лемке М. К. Политические процессы в России 1860-х гг. / М. Лемке. – Изд. 2-е. – М. ; Петроград : Гос. изд-во, 1923. – 716 с.
22. Орлов В. Студенческие движения в Московском университете / В. Орлов. – М. : Всесоюзное о-во полит. каторжан и ссыльно-поселенцев, 1939. – 399 с.
23. Нечкина М. В. Революционная ситуация в России в середине XIX века / М. В. Нечкина. – М., 1978.
24. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России 1899–1907 / П. С. Гусятников. – М. : Мысль, 1971. – 264 с.
25. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох : от России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М., 1985. – 350 с.

26. Ерлайн Л. Интеллигенция в первой русской революции / Л. Ерлайн. – М. : Наука, 1966. – 374 с.
27. Лейкина-Свирская В. Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX в. / В. Р. Лейкина-Свирская. – М., 1971. – 368 с.
28. Троицкий Н. А. Царизм под судом прогрессивной общественности. 1866–1895 гг. / Н. А. Троицкий. – М. : Мысль, 1970. – 352 с.
29. Будницкий О. В. Тероризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в). / О. В. Будницкий. – М. : РОССПЭН, 2000. – 399 с.
30. Гейфман А. Революционный террор в России, 1894–1917 / А. Гейфман; [пер. с англ. Е. Дорман]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1997. – 448 с.
31. Олесич Н. Господин студент императорского Санкт-Петербургского университета / Н. Я. Олесич. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. – 208 с.
32. Виртшафтер Э. К. Социальные структуры. Разночинцы в Российской империи / Э. К. Виртшафтер; [пер. з англ. Т. П. Вечериной, под ред. А. Б. Каменского]. – М. : Логос, 2002. – 272 с.

References

1. (1906). *Materials on the history of the student movement in Russia*. Vol. 2. Extract from the book by A. I. Georgievsky «Brief outline of government actions and destiny against student unrest». London; Saint Peterburg (in Russ.)
2. (1906). *Materials on the history of the student movement in Russia*. Vol. 1. Extract from the book by A. I. Georgievsky «Brief outline of government actions and destiny against student unrest». London; Saint Peterburg (in Russ.)
3. Bagali, D. (1893) *History of Kharkiv University (neizmennym materials)*. Vol. 1. Kharkiv. (in Russ.)
4. Bamert, K. (1873). *University education. Women*. Saint Peterburg. (in Russ.)
5. Grotto, K. (1911). *Pushkin Lyceum (1811-1817)*. Saint Peterburg. (in Russ.)
6. Gurevich, A. (1909). *Russian school General pedagogical journal for teachers and leaders for public education published monthly*. Saint Peterburg. (in Russ.)
7. Gerasimov, A. *On the blade with terrorists*. Retrived from <http://www.kouzdra.org/page/texts/gerasimov/index.html>. (in Russ.)
8. Ivanov, P. (1903). *Students in Moscow. Gen. Mores. Types (Essays)*. Moscow. (in Russ.)
9. July 26th 1835 year, the Highest approval of the General Charter of Imperial Russian universities. Retrived from: <http://letopis.msu.ru/documents/2123>. (in Russ.)
10. The General Charter of Imperial Russian universities from July 18, 1863. Retrived from: http://www.lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt. (in Russ.)
11. Vydrin, R. (1908). *Basic moments of the student movement in Russia*. Moscow. (in Russ.)
12. Chertkov, V. (1900). *The Student movement of 1899*. Purleigh, Maldon, Essex, England. (in Russ.)
13. Notes, S. (2007). Zubatov about the student movement of the late XIX – early XX centuries, *Domestic archives*, 5. (in Russ.)
14. (1922). The report of the Director of the police Department, Lopukhin, to the Minister of internal Affairs about the events of 9 January, *Red chronicle*, 1. (in Russ.)
15. Vanovskaya, P. (1907). *Report Vanovskaya about student unrest 1899*. Saint Peterburg. (in Russ.)
16. Dzhivelegov A. (Ed.). (1911). *The great reform. Russian society and the peasant question in the past and present*. Vol. 2. Moscow. (in Russ.)
17. Kornilov, A. (1909). *Social movement under Alexander II. Historical sketches*. Moscow. (in Russ.)
18. Platonov, S. (2007). *History of Russia : a Complete course of lectures on Russian history*. Moscow. (in Russ.)
19. Tatishchev, S. (2010). *Alexander II. His life and reign: an illustrated history*. Moscow. (in Russ.)
20. Kuzmin, P. (1961). *From the history of revolutionary thought in Russia*. Moscow. (in Russ.)
21. Lemke, M. (1923). *Political processes in Russia 1860s*. Moscow; Petrograd. (in Russ.)
22. Orlov, V. (1939). *The Student movement at Moscow University*. Moscow. (in Russ.)
23. Nechkina, M. (1978). *Revolutionary situation in Russia in the mid-nineteenth century*. Moscow. (in Russ.)
24. Gusyatinikov, P. (1971). *The Revolutionary student movement in Russia 1899-1907*. Moscow. (in Russ.)
25. Amantova, R. (1985). *Russian universities are on the verge of two epochs : from Russia, the land of Russia to the capitalist*. Moscow. (in Russ.)
26. Erlin, L. (1966). *Intellectuals in the first Russian revolution*. Moscow. (in Russ.)
27. Leikin-Svir, V. (1971). *Intelligentsia in Russia in the second half of the XIX century*. Moscow. (in Russ.)
28. Trinity, N. (1970). *Isarism under court progressive community. 1866-1895*. Moscow. (in Russ.)
29. Budnitskii, O. (2000). *Terrorists in the Russian liberation movement: ideology, ethics, psychology (second half of XIX – early XX century)*. Moscow. (in Russ.)
30. Geifman A. (1997). *Revolutionary terrorism in Russia, 1894-1917*. Moscow. (in Russ.)
31. Oleic, N. (1998). *Master student at the Imperial St. Petersburg University*. S.-Petersburg. (in Russ.)
32. Wirtschafter, E. (2002). *Social structure. Commons in the Russian Empire*. Moscow. (in Russ.)

BURGAZ Yulia, Postgraduate student of Archaeology and special spheres of historical science Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: burgaz-julichka@rambler.ru

ROLE OF STUDENTS IN ANTI-GOVERNMENTAL PROTESTS IN RUSSIAN EMPIRE IN 60-90S OF THE 19TH CENTURY: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Abstract. Introduction. *The article examines the historiographic research of student role in anti-governmental actions in the Russian Empire in the 60-90's of the 19th century. It explores motives of anti-government protests of student revolutionaries, describes the atmosphere in the area of academic*

and public life, which took place at that time in the Russian Empire.

Purpose. To analyze the works dedicated to the role of students in anti-government actions.

Results. The main results are a complex historiographic research of sources and literature on the role of students in anti-government actions in the Russian Empire of the 60-90's of the 19th century. Great importance is given to the analysis of pre-revolutionary, Soviet and contemporary works and thorough analysis of evidence and conclusions. The analysis of pre-revolutionary publications failed to give a proper analysis of the causes of student unrest, as their authors had pro-government beliefs. For a long time in Russian historiography there was no proper work which would comprehensively analyze the role of students in anti-government actions without giving the proletariat a leading role. The work that has a great importance in researching the topic, according to the author, was the work of a modern historian N. Olesych who, using memories of students, teachers and police, highlighted the main reasons of students' dissatisfaction and motives that pushed them to the anti-government protests. The author concludes that throughout the array of available literature there is evidently no comprehensive work on the chosen topic. But all of these fundamental studies of individual aspects of the subject laid the groundwork for the creation of generalized works.

Conclusion. On the basis of material and elaborated historiographical analysis the author concludes that the students in the Russian Empire played a key role in the revolutionary movement, guided by their motives, they have become one of the key driving forces of revolution 1905-1907 and 1917. The issue of the article lies in historiographic study of the role of students in anti-government actions in the Empire in the 60-90's as there are quite a number of studies, each of which has the opposite opinion, beliefs and orientations.

Key words: historiography, students, universities, statutes, anti-government demonstrations.

Одержано редакцією 16.11.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015

УДК 94(477)»18/19»: 334

ФАРЕНІЙ Ігор Анатолійович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, e-mail: fareniy_igor@mail.ru

СОЦІАЛІЗМ І КООПЕРАЦІЯ В ПОГЛЯДАХ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

Микола Левитський послідовно дотримувався соціалістичних поглядів. М.В.Левитського відносять до народницької течії соціалістичного руху. Водночас Левитський підкреслював першість К.Маркса у розробці теорії побудови соціалістичного ладу, хоч в лави марксистської течії суспільної думки він не потрапив. Микола Левитський не ставив під сумнів справедливості положень марксистської теорії суспільного розвитку, однак вважав, що марксистично її інтерпретують і використовують без врахування умов конкретної країни.

Основою соціалістичного ладу, на думку Левитського, становить кооперація. Микола Левитський розглядав кооперативну діяльність як безпосереднє творення соціалізму, і присвятив цій справі все своє життя. Він займався широкою пропагандистською роботою та створенням кооперативних організацій. Тільки з 1894-го по 1905 рік його зусиллями було відкрито більше 500 промислових та 200 сільськогосподарських артілей.

Ключові слова: Микола Левитський, кооперація, кооперативний рух, соціалізм.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність «артільного батька» Миколи Васильовича Левитського – всесвітньо відомого українського кооператора – відображена в ряді праць з історії кооперативного руху [1-12 та ін.]. При висвітленні громадсько-кооперативної праці діяча основна увага звертається на його організаційну роботу по створенню кооперативів та обстоюванні їхніх інтересів. Менше зацікавлень проявилось до дослідження теоретичних уподобань М.В.Левитського, які не могли не впливати на ставлення до кооперативної діяльності «артільного батька» як людини з університетською освітою, зрештою одного з видних представників інтелектуальної еліти своєї епохи. Ця обставина і зумовила звернення автора цих рядків до проблем світогляду Миколи Васильовича Левитського.